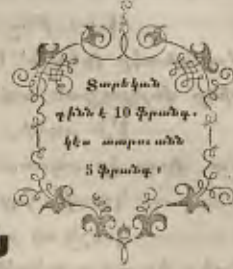

ԵՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 12.

1858

Ը. ՀԱՏՈՐ

ՃԱՆՈՒՄ ԴԱՏԱԳԱՐՏԵԱԼԻ

ալանաւորը սննդարար կերակուրներով եւ գաւաթ մ'ոգելից դինւով աղէկ կազդուրած էր ու կը պատրաստուէր իր պատահարները նաւաստիներուն պատմել:

— Հիմայ վիճակդ լաւագոյն է, հարցուց անոր Սիւրգուֆ:

— Հիւանդութիւնս միայն քաղցի հիւանդութիւն էր, պատասխանեց ազատեալը զուարթ ձայնով մը, եւ իր կերակրոյն մնացորդը ցուցնելով՝ աւելցուց. Բայց ասոնք ինձի աղէկ դեղ ու դարման մ'եղան:

— Ղիմորի մէջ զքեզ այնչափ խնայութեամբ կը հոգային, հարցուց դարձեալ Սիւրգուֆ:

— Բոլոր կերածս պարզ ջրի մէջ խաշած՝ ափ մ'որիզ էր:

— Ուրիշ բան չէիր ուտեր:

— Ո՛չ. երբեմն աղանդերի տեղ նաեւ առատ գաւազանի հարուածներ կ'ընդունէի:

— Խնդճ մարդ, ըսաւ Ռեմոն ցած ձայնով:

— Ընունդ նաւաստիներուն ըսիր:

— Ո՛չ. անոնք շարունակ ինձի տալու ղբաղած էին. ինձմէ բան խնդրելու ժամանակ չունեցան: Անունս Ալպան Ռըվէ է:

— Ո՞ր քաղքէն ես:

— Ղուլոնի մատաւոր Պուսէ գեղէն:

— Ուրեմն, Ալպան Ռըվէ, քու պատահարներդ ինձի համառօտիւ պատմէ:

— Նաւապետ, Մարշան նաւապետին հրամանին տակ, «Սոխ», նաւով աշխարհքիս բոլորտիքը ճամբորդութիւն մ'ըրի:

— Օ՛հնքը կը ճանչնամ, պատուական նաւապետ մըն է, ըսաւ Սիւրգուֆ:

— Ըստ, բայց ան պատուական մարդն անգամ մը զմեզ խաղի մէջ գրաւ դրաւ եւ մէկ գիշերուան

մէջ կորսնցուց, նաւը կորսնցուց, որ Մարսիլայի վաճառականաց մէկուն էր, մուշտակները կորսնցուց, որոնք նաւուն բեռերուն մեծագոյն մասն էին, ստակին արկը կորսնցուց, վերջապէս նաւուն ան ամէն բաներն՝ որոնք արժէք մ'ունէին բոլոր կորսնցուց: Երբ որ առտուանց արթնցանք, աս գեղեցիկ դէպքը լսեցինք, միանգամայն իմացանք որ Մարշան նաւապետն ատրճանակի գնդակով մ'իւր գլխէն ծակ մը բացեր է:

— Ըս պատմութիւնը գիտեմ:

— «Սոխին», հրամանատարութիւնն երկրորդ նաւապետն առաւ, բայց Տէր Մասն իմ բնութեանս համաձայն մարդ չէր. թէպէտ եւ քաջ նաւապետ մըն էր, բայց խիստ բնութիւն ունէր, աս պատճառաւ նոյն նաւէն ելայ եւ անկէ ետքն ամէն տեսակ գործքի ձեռք զարկի. վերջապէս գերեաց առուտուր ընելու ախորժակ մ'ունեցայ, եւ աս գործքին արգար պատիժն ընդունեցայ: Գերիները տանող նաւն՝ որուն մէջ ես ծառայութեան մտած էի, երեք ամիս յառաջ Գորոմանտելի ծովեղերքը ցամաք զարկաւ եւ ծովուն յատակն իջաւ. ես իմ անմոռութեամբս լողալով ցամաք ելայ եւ հոն գերի բռնուեցայ:

— Ղիմորի վիճակին վրայ քիչ մը տեղեկութիւն ունիս:

— Ըստ, բայց շատ քիչ. միայն հաւու վանդակներէ շինուած գեղ մը գիտեմ որն որ նոյն կողմէն մայրաքաղաքն է ու բերդ մ'ալ ունի, զոր հարկ եղած ժամանակը մէկ փչելով կարելի է գետնի հաւասար ընել:

— Ըն բերդը շատ պահապան զօրք ունի:

— Նրկու հարիւր երիտասարդ սպառապէններ ունի:

— Ղիմորի մէջ քեզմէ ուրիշ եւրոպացի գերի կ'ար:

— Իսցի թէ ուրիշ մ'ալ կ'ար, բայց անունն եւ ով ըլլալը չեմ յիշեր. յիշորութիւնս այնչափ սուր չէ որ ամէն լսած անուններս միտքս պահեմ. բայց այսչափ միայն կրնամ հաստատել թէ աղիուական . . . կոմս մըն էր:

— Ընունը գուցէ Տեբրեմոն է:

— Ըստ . . . այո, հիմայ միտքս եկաւ որ Տեբրեմոն կը կոչուէր:

— Ղաեռ ԲՆԷ բանի կը սպասես, հարցուց նոյն ժամանակը Ռեմոն՝ Սիւրբուֆին, որ աշուրներն երկինք վերցուցած ամպերն սկսած էր դիտել:

— Ըն բանի, ինչ բանի որ հասարակօրէն ծովու վրայ կը սպասուի. յաջող հովի:

— Դուքիս հայելոյ պէս շիտակ է:

— Ղաշն ալ ան է. Սիրելի կոմս դուք հանգարտ եղէք եւ աս գործքին կատարումն ինձի թող տուէք. հաստատութեամբ որոշած եմ Գիմորի ծովահէններուն այնպիսի պցելութիւն մ'ընել որ անոր յիշատակն երբեք մոքերնէն չելլէ. բայց խոհեմութիւնը կը պահանջէ որ վերջին փորձ մ'ալ ընենք Տեբերեմոնին աղատութիւնը խաղաղական ճամբով գլուխ հանելու. եթէ փորձը չյաջողի, ան ատեն բռնութեան ձեռք կը զարնենք: Աս վերջին խօսքն ըսելու ժամանակ Սիւրբուֆին աշուրներէն հուր ու բոց կը ցոլանար. իր ձեռուներն աղամայ իր սրին երախակալը կը շօշափէին:

Ռեմոն կոմսն համոզուեցաւ որ Սիւրբուֆ իր որոշման վրայ հաստատուն է, եւ յանձն առաւ դարձեալ ելուզակաց հետ խօսելու դժուարին պաշտօնը: Իր թարգմանովը նորէն Ֆիոլի հրումանգանն երթալով՝ սովորական նշանը տնկեց եւ ելուզակաց իմացուց որ խօսելու եկած է, բայց անոնք իրենց տեղն անշարժ կեցան, եւ իբրեւ թէ եկողները ծաղը կ'ընէին: Ռեմոն երկու ժամու չափ հոն պարապ տեղ սպասէլէն ետքը սաստիկ զայրացած ետ դարձաւ եւ իր պատգամաւորութեան ելքը Սիւրբուֆին ծանոցց:

— Խաղաղական միջոցներն սպառեցան, պատասխանեց քաջ նաւապետը, հիմայ ուրիշ միջոցի մը ձեռք զարնենք. բայց պէտք ենք յարմար ժամանակի սպասել, որն որ շատ չուշանար. ամպերուն գիրքը մօտաւոր յաջող հով կը գուշակեն: Աս միջոցիս կ'ուզեմ՝ ձեզի պատմել թէ ինչ կերպով անգղիական «Պլազ Սուան», նաւուն տիրեցի: Աս նաւը Մատրասի նաւահանգիստը խարխիսի նետած կեցած էր. նաւապետը մեծ կաքաւահանդէս մը կու տար. արանց եւ տիկնանց բազմութիւն մը նաւուն 60 մեծամեծ թընդանօթներուն մէջ ուրախութեամբ կը կաքաւէր եւ կը զուարճանար: Այս գիշերն հասածին պէս իմ պզտիկ «Ճանձիկ», նաւովս եւ 20 քաջ նաւաստիներով «Պլազին», կողը մօտեցայ: Նուագարանաց ձայնին մէջ՝ առանց իմացուելու յանկարծ նաւէն վեր ելանք. կաքաւողներն եւ երաժիշտները, երգողներն ու նաւաստիները, զէնքերն ու վաճառքն, ամէն բան մեր ձեռքն անցաւ: Իմ նաւաստիներս կարճ պատերազմով մը յաղթութիւնն ստացան, եւ քիչ մը հանգչելէն ետեւ կաքաւիչներուն ըսի. Բաւրեկամք, բաց ծովու վրայ ենք, կաքաւն յառաջ տարէք. չըսուի որ Գաղղիացի մը ձեր կաքաւահանդէսը խափանեց: Կաքաւն իրօք շարունակուեցաւ. առտուան մօտ հանգիսին մասնակից եղող արանց ու տիկնանց մեր մեծարանաց ողջոյնը տուինք եւ բաց ծովն ելանք*: Ասոր ԲՆԷ կ'ըսես:

* Աս գէպքն ինչպէս նաեւ Սիւրբուֆին բոլոր գործքերն եւ

— Ըրդէն աս բանս լսած էի, պատասխանեց Ռեմոն:

— Ուրեմն, սիրելի կոմս, ըսաւ Սիւրբուֆ, եթէ մէկը պարզապէս տղայական զուարճութեան մը համար այսպիսի յանդուգն գործքի մը ձեռք կը զարնէ, որչափ եւս առաւել անվեհեր՝ այնպիսի գործք մը գլուխ հանելու կը փութայ որուն վախճանն աղնուական ու պատուաւոր է: Աս ըսելով արի նաւապետը՝ խօսակցութիւնը կտրեց եւ նաւուն սրահն իջաւ:

Սիւրբուֆ բոլորովին իր ընելու յարձակման պատրաստութիւններուն զբաղած՝ երկայն ատեն խցէն դուրս չելաւ. միայն երբեմն երբեմն Ալպանին հետ համառօտ խօսակցութիւններ կ'ընէր եւ ետքը ժամերով մեծ աշխարհացոյց տախտակի մ'առջեւ կ'անցընէր, որուն մէջ Գիմորի շրջանակներն եւ անոր մօտն եղած ամենափոքր կղզիներն ու ժայռերը նշկարուած էին: Քանի մ'օր այսպէս անցաւ. Պրըզոն անդադար Գիմորին շրջանակները կը պտրտէր: Ոչ որ կը համարձակէր Սիւրբուֆին հարցում մ'ընել եւ իր բռնելու ընթացքին վրայ տեղեկութիւն մը խնդրել. ամէն մարդ գիտէր որ այսպիսի հարցում մ'իրեն շատ անհաճոյ է, եւ թէ ինքը բան մ'որոշելուն պէս անմիջապէս անոր գործադրութեան ձեռք կը զարնէ:

Իրիկուն մը դարձեալ Ալպանին հետ երկայն խօսակցութիւն մ'ընեցէն ետքն, աս նաւաստին Սիւրբուֆին դառնալով՝ իր սովորական կերպով ըսաւ:

— Նաւապետ, ձեր գիտաւորութիւնն իմանալու համար շատ սուր միտք մը հարկաւոր է. գէթ ես Ալպան Ուրվէ, զանկապ իմացայ: Հրաման կու տամ որ բուն Բրովանցիի մը պէս անկեղծութեամբ խօսիմ:

— Ըստ սիրով, պատասխանեց Սիւրբուֆ. խօսէ ինչ կերպով որ կ'ուզես:

— Ուրեմն կ'ըսեմ ձեզի որ դուք կը խորհիք տիմարական յարձակում մ'ընել. . . կ'աղաչեմ աս բացատրութեանս ներեցէք:

Սիւրբուֆին բարձրաձայն ծիծաղը պարզամիտ Բրովանցիին համարձակութիւն տուաւ իր խօսքը շարունակելու:

— Ղուք կ'ուզէք, ըսաւ, երկու հարիւր աւազակաց, երկու հարիւր դժոխքէն ելած վագրներու վրայ ձեր ափ մը մարդիկներովը, քսանուհինգ նաւաստիներով յարձակում մ'ընել, որպէս զի ան հեթանոսաց ձեռքէն գերի մ'ազատէք: Աս բանս երբեք կարող պիտ'որ չըլլանք գլուխ հանել, անոր համար իմ ձեզի ընելու առաջարկութեանս հաւանեցէք: Նաւապետ, զիս ամենեւին բանի մը չէք կրնար գործածել. հիմայ ես կէս տարուան համար կշտացած եմ. ինձի մակոյկ մը տուէք որ անով նորէն Գիմոր դառնամ եւ ելուզակներուն ըսեմ. Սիւրբուֆ մարդ ազատեւ էք, իրենց ուզածն ես չեմ պլ միւս գերին է. զիս նորէն իմ վանդակիս մէջ դրէք ու Տեբերեմոնն ազատ թող տուէք: Ա՛, նաւապետ իմ խորհրդիս ԲՆԷ կ'ըսէք:

Իր Գիմորի վրայ ըրած յարձակումը, նոյն ժամանակուան Հնդկական լրագիրները մանրամասն կը պատմեն:

— Աս խորհուրդն ինձի պատուական կ'երեւայ, պատասխանեց Սիւրբուֆ Ալպանին ձեռքը թօթուելով:

— Հատ աղէկ, ուրեմն շուտով մակոյկը ծով իջեցուցէք, ըսաւ նաւավարն եւ սկսաւ հաստատուն քայլերով դէպ ի նաւուն սանդուխն երթալ: Սակայն Սիւրբուֆ իր բաղկէն բռնեց կեցուց եւ ըսաւ:

— Ասէ ինձի, բարեկամ, իմ քու խորհուրդդ աղէկ համարիլս ըսել չէ որ նաեւ անոր ի գործ դրուելուն ալ հաւանած եմ:

— Հատ կը սխալիք. ստուգիւ խորհուրդս ի գործ կը դնէք եթէ զիս աղէկ ճանչնաք: Ես աս նաւուն մէջ ամենեւին բանի մ'օգուտ չունիմ: Իմ առաջին նաւապետս աս բանն յայտնի երեսիս կ'ըսէր: Միայն մէկ դէպքի մէջ կրնամ օգտակար ըլլալ: Գիտէ՞ք երբ:

— Ե՞րբ:

— Երբ որ թշնամեց նաւ մը կարծել եւ ծովահէնի մը գլուխը ձեղքել հարկ ըլլայ. աս դիպուածիս մէջ Ալպան Ռըվէ ամենէն քաջ պատերազմողէն ետ չիմնար:

— Ինձի ալ այսպիսի մարդ հարկաւոր է: Նաւուն մէջը մնա, ամենեւին գործք մի գործեր, այլ կեր, խմէ ու քնացիր. եթէ թշնամեց հետ զարնուիլ հարկ ըլլայ, ան ատեն կրկին փութով կը գործես:

— Նաւապետ, ինձի միայն աղէկ գործիքներ տուէք եւ յիս ձեր ուզած մարդը կը գտնէք:

— Գնա դուն անձամբ փնտռէ: Աս ըսելով Սիւրբուֆ մեծ կայմին քովի խուցը ցուցուց, որ ամէն տեսակ զէնքերով լեցուած պղտիկ զինարան մը կը նմանէր: Ալպան զէնքերը մտադրութեամբ քննելէն ետքը ծայրն երկաթէ փշերով պատած մեծ լախտ մ'առաւ, զորն որ մեծ ճարտարութեամբ սկսաւ ձօճացընել:

— Հատ աղէկ, ըսաւ իրեն Սիւրբուֆ, աղէկ կը ձօճացընես. աս իրիկուն զանիկայ գործածելու առիթ կ'ունենաս:

— Ձեզի դարձեալ կը հարցընեմ, զիս կալանաւոր կոմսին հետ փոխել չէ՞ք ուզեր:

— Ոչ, բարեկամ, դուն զինքը պիտ'որ աղատես:

— Երանի թէ, ըսաւ Ալպան:

Իրեն իր մառը կը խոնարհէր. արեւմտեան մեղմ հովն առաքաստները կ'ուռեցընէր. նաւուն ցուռը դէպ ի Գիմոր ուղղուեցաւ: Սիւրբուֆ, ինչպէս որ ամէն այսպիսի առիթներու մէջ իր սովորութիւնն էր, նաւուն ամէն նաւաստիները ժողվեց, կիսաբոլոր ձեւով շարեց եւ հետեւեալ համառօտ խօսքը խօսեցաւ. «Ծովահէնք գաղղիական դրօշը նախատեցին. մեր առջեւն եղած կղզին՝ ուր քիչ մ'ետքը պիտ'որ ելլենք, կամ նախատողներուն եւ կամ նախատողներուն գերեզմանը պիտ'որ ըլլայ»:

Իմէն ալ զէնքերնին ձեռք առին: Սիւրբուֆ անձամբ կը ղեկավարէր. Գիմորի առջեւ հասածին պէս, նաւուն ընթացքը կամացցուց եւ սկսաւ վեր վար ձեմել. գիշերն արտաքայ կարգի մտնէր: Կէս

գիշերուան մօտ նաւապետն Ալպանին հետ նաւուն ծայրը գնաց:

— Ի՞նչ կը կարծես, մեր բռնած ուղղութիւնն աղէկ է, հարցուց անոր:

Ալպան մեծ մտադրութեամբ ծովեզերքը զննեց, որպէս զի թանձրամած մթութեան մէջ Գիմորի մայրաքաղաքին նաւահանգիստը տանող նեղ կիրճը գտնէ: Երկայն ժամանակ փնտռելէն ետքը ծովեզերաց մէկ կողմը ցուցընելով ըսաւ. Սա տեղը պէտք եւք ցամաք ելլել:

— Եւաղակաց բոյնը ծովեզերքէն շատ հեռու է, հարցուց իրեն Սիւրբուֆ:

— Միայն կէս ժամ:

— Հիտակ դաշտի թէ լերանց վրայ:

— Պզտիկ բլրակի մը վրայ:

— Եւ:

— Գեռ ինձի հարկաւորութիւն ունի՞ք:

— Եւայժմ ոչ. բայց ցամաք ելլելու ժամանակնիս քովս պիտ'որ գտնուիս:

— Հնորհակալ եմ, նաւապետ. երբ որ կ'ուզէք որ տեղ մը սաստկութեամբ յարձակիմ, ինձի նշան մը տուէք. անշուշտ ինձմէ գոհ կ'ըլլաք:

— Եւ. բայց հիմայ քեզի նշան կու տամ որ լռես. վտանգի ժամանակ անոր վրայ ամենեւին պէտք չէ խօսիլ:

Պրորդոն քանի մ'առագաստներ ալ բացաւ եւ արագաթռիչ նետի մը պէս նեղ կրճէն դէպ ի Գիմորի ծովածոցը սլացաւ: Ծովեզերքը բոլորովին աւապատ դարձած էր. ծովը բարձրաբերձ ծառերուն հովանոյն տակ թուխ գոյն մ'առած էր. ամէն կողմ խոր լուծիւն կը տիրէր. նոյն իսկ ան խառնաձայն ձայներն՝ որոնք Հնդկաստանի գիշերներուն սեպհական են, բոլորովին լռած էին. այնպէս կ'երեւար թէ նոյն կղզին մարդիկներէ եւ անասուններէ լքուած ըլլայ: Սիւրբուֆ իր մարդիկներուն ծովեզերքը կեցող բազմաթիւ նաւակները ցուցընելով՝ իրենց հրաման մը տուաւ: Քսանուհիք նաւաստիներն անձայն եւ մեծ զգուշութեամբ ցամաք ելան. ամէն ալ դաշտներով, ատրճանակներով ու լախտերով զինած էին, եւ ժայռերու ու խոտերու վրայէն բոկոսն յառաջ կ'երթային: Ամենուն առջեւէն կ'երթար Ալպան Ռըվէ, ամէն մէկ ժայռին եւ տնկոց մտադիր ըլլալով՝ որոնք կրնային իրեն նշանի տեղ ծառայել: Երբ որ անտառուտ բլրի մը ստորոտն հասան, Սիւրբուֆին թեւը գրգռեց եւ որոշեալ նշանը տուաւ, որ ըսել էր թէ մեր տեղն հասանք: Ժամը մէկ էր, ուստի եւ գեռ 5 ժամ գիշեր ունէին՝ զորոնք պէտք էր օգտու գործածել: Նաւապետը փոխանակ սովորական ճամբան բռնելու, անգնաց եւ ծառախիտ ճամբայ մը բռնեց, վասն զի աղէկ գիտէր որ այնպիսի անխոհեմութիւն մը կրնար իր գործքին չյաջողելուն պատճառ ըլլալ: Գեռ մինչեւ հիմայ Հնդկաստանի մէջ նոյն գիշերուան գործքին պատմութիւնն յիշուելու ժամանակ կը պատմուի թէ Սիւրբուֆ երեք ամբողջ

Ժամ՝ կորսնցուց այնպիսի տեղ մ'ելլելու համար ուր կրնար տասը վայրկենի մեջ ելլել: Ինքն իր ձեռքովն առջևն ելած թփերն ու ճիւղերը կը ծռէր եւ բուր իր մարդիկն անցընէին ետքը, զանոնք նորէն զգուշութեամբ թող կու տար: Աս կերպով անփնաս մինչեւ բլրին գլուխն հասան: Ճարտարութիւնն ու հնարագիտութիւնն իրենց գործքը կատարած էին. հիմայ ժամանակ էր արիւթթիւնն ի գործ դնելու:

Սիրգուֆ անտառին վերջին ծառերուն մէջէն գլուխը դուրս երկնցուց եւ քսան քայլ հեռու իր առջեւը տարածուած տեսաւ Գիմորի մայրաքաղաքն՝ որ բազմաթիւ եղեգնակերտ անակներէ կը կազմուէր. ասդին անդին ամպերու պատառուածներուն մէջէն քանի մ'աստղներ կ'երեւային. մարդակերպ վագրներուն բոյնն իրենց բովանդակ տարածութեամբն յայտնի կը տեսնուէր:

Պիտը Լարսնախոյ:

Պ Ա Տ Մ Ա Գ Ա Ն

Նախդեռնին Ռոստատում ըրած սրբախոսքը:

(Լարսնախոյութիւն ու վերջ)

Ըս զարհուրելի դէպքէն ետեւ՝ Նաբոլէոն միայն անմիջապէս իր բանակովն ետ քաշուելով, կրնար բոլորովին ջնջուելէ աղաթիլ. որովհետեւ իր զօրքն առանց պաշարի եւ առանց բնակարանի փնացած էին այնպիսի ժամանակ մ'որ օդին ցրտութիւնն օրէ օր կ'աւելնար եւ իրեն յայտնի կորուստ կը սպառնար: Սակայն ինքն իր մինչեւ նոյն ժամանակ ունեցած յաջողութիւններուն վրայ վստահացած՝ բոլորովին ուրիշ միջոց մը ձեռք առաւ, այսինքն թշնամուոյն հետ խօսակցիլ եւ նորէն խաղաղութեան գաղտնիք ընել ուզեց: Իսկզբան Գուգուզով իր առաջարկութիւնն ընդունիլ ձեւացուց, որպէս զի ասով ժամանակ անցընէ եւ թշնամին աւելի եւս խեղճ վիճակի մէջ ձգէ: Ասոր վրայ Նաբոլէոն նաեւ Աղեքսանր կայսեր թուղթ գրեց, բայց անիկայ առաջարկութիւնը բոլորովին մերժեց եւ Գուգուզով իրեն ծանոյց որ ինքը պատերազմը դեռ հիմայ պիտ'որ սկսի: Ան ատեն Նաբոլէոնին ամէն յոյսը կտրելով զօրաց անմիջապէս ետ քաշուելու հրաման տուաւ. սակայն իր թղթակցութիւններովը 35 օր կորսնցուցած եւ դառնաշունչ ձմեռն արդէն հասած էր:

Հոկտեմբերի 19ին Գաղղիացիք Մոսկուէն ճամբայ ելան, Գրեմլի պալատն օգ հասնէին ետքն. իրենց թիւը նոր հասած օգնութիւններով 110,000ի կը հասնէր, որոնք առհասարակ կարգաւորեալ վիճակի մէջ կը գտնուէին բաց ի ձիաւորներէն: Նաբոլէոն իսկզբան իր ընթացքը դէպ ի հարաւ ուղղեց եւ Գալուկային ճամբան բռնեց. սակայն Գուգուզովին Հոկտեմբերի 24ին Մարշ-Եալըզլավեցի քով ըրած մէկ յարձակումը զինքն ստիպեց նորէն Սմոլենսքի ճամբան բռնել, ուր իրմէ յառաջ հիւանդները, պաշարն եւ աւարը խրկած էր: Ռուսք Գաղղիական բանակին ան-

միջապէս ետեւէն կ'երթային եւ անդադար յարձակումներով՝ անոր մեծ փնաս կու տային: Նոյեմբերի 3ին Միլորատովիչ զօրապետը Վիադմայի քով Տափուին զօրաբաժինը բոլորովին յաղթեց. միանգամայն Գաղազներու ասպատակաւոր գնդերը գիշեր ցորեկ յարձակումներ կ'ընէին եւ գաղղիական զօրաց մեծ զարհուրանք կը պատճառէին:

Սրէն շատ աւելի փնաս կու տար Գաղղիացուց կերակրոյ պակասութիւնն. իրենց ունեցած քիչ մը պաշարը սպառած էր. ձիերն ուրիշ կեր չունէին բայց եթէ փտտած յարդ. իսկ զինուորները միայն մեռած ձիերու միսը կ'ուտէին եւ թեփով ու վառօգով շինուած, հաց: Խմած ջրերնին միայն հալած ձեան ջուր էր: Անտանելի ցուրտ մը՝ որ Հոկտեմբերի 31ին սկսաւ եւ Նոյեմբերի 6ին մինչեւ 28 աստիճանի հասաւ, թշուառութեան չափը լեցուց. յոգնած եւ անօթի ձիերն ու զինուորները ցրտին սաստկութեան չէին կրնար դիմանալ, մանաւանդ որ զօրաց հարկաւոր զգեստներն ալ կը պակսէին, ուստի դուռդուռ կը սառէին գետինը կ'ընային, եւ իրենց մեռելներուն կոյտերը ձիւնով ծածկուելով՝ բլուրներ կը ձեւանային: Ամէն կարգ ու հրահանգ լուծուած ու կորսուած էր. շատ դնդեր բոլորովին քակուեցան. շատերն իրենց զէնքերը նետեցին. հիւանդներուն ու վիրաւորներուն ամենեւին օգնութիւն ընող չկար*:

Ըս ողորմելի վիճակին մէջ Գաղղիացիք 30,000 մարդ եւ ձիերուն, թնդանօթներուն ու բեռերուն մեծ մասը կորսնցընելով՝ Նոյեմբերի 14ին Սմոլենսք հասան: Բայց հոս ալ կենալ կարելի չէր. արդէն Ռուսք իրենց ետեւէն հասած էին եւ քաղքին քովի կամուրջը կը գնդակոծէին, եւ երկու ռուս զօրապետներ ալ, Վիդկենշդայն եւ Չիչակով իրենց գնդերովն իւրարու կը մօտենային որ Պերեցինա գետին քով միանան եւ թշնամուոյն ճամբան գոցեն: Ռուսի հարկ էր ընթացքը շուտով յառաջ տանիլ եւ Ռուսներէն յառաջ Պերեցինան անցնիլ: Զինուորները թնդանօթները թող տուին, հրացանները, սրերը, քսակները, զրահներն եւ ուրիշ ամէն ծանրութիւնները նետեցին որպէս զի շուտով վազեն. Սմոլենսքէն մինչեւ Պերեցինա տանող ճամբան ամէն տեսակ զէնքով եւ անհամար ձիու դիակներով ծածկուած էր. 40,000 հոգի կամ ցրտէն սառելով եւ կամ անօթիութեամբ նոյն տեղն իրենց կեանքը կորսնցուցին. իրենց ողջ մնացած ընկերներն իրենց մեռելներովը ճամբուն վրայ պատահած փոսերը կը լեցընէին եւ վրանին կոխելով դիմաց կ'անցնէին:

* Գաղղիացիք Պորոսկոյի քով դաշտին վրայ իրենց 20,000 զինուորակցաց կմախքը դառն, որոնք 2 ամէն վեր անթաղ մնացած եւ մարմինն շներէն ու դիշակեր թռչուններէն կերուած էին: Վիրաւոր զինուոր մ'որ երկու ոտքը կորսնցուցած էր, դեռ կ'ապրէր ու գետակի մը քով բուսած խոտերով եւ իր մեռած ընկերներուն քովը գտած հացի կտորներով իր քաղցը կ'անցընէր. գիշերներն իր բնակարանը ձիու մը կմախքն էր՝ որուն փտտած միսն իր վէրքերուն դեղի տեղ կը գործածէր: Գլխած զօրապետ մ'աս խեղճն իր կառքին մէջ առաւ եւ իրեն հետ տարաւ:

Վստպիսի թշուառութեան մէջ գրեթէ ամէն ժամ Գողգոթներէն ետեւի եւ քովի կողմանէ յարձակում կը կրէին, եւ հարկւարաւոր մէկտեղ գերի կը բռնուէին. ան յառաջուան քաջ գաղղիացի զինուորները Գողգոթ անունէն այնչափ զարհուրած էին՝ որ անոնցմէ պզտիկ գունդ մը տեսնելուն պէս առանց ընդգիմութեան անձնատուր կ'ըլլային. 40,000 հոգի աս կերպով Ռուսաց ձեռքը գերի ինկան:

Նոյեմբերի 25ին Գաղղիացւոց մնացորդը Պորիսովի քով ժողովուեցաւ. երկու ռուս զօրապետներն արդէն Պերեցինային միւս կողմն իրարու հետ միացած՝ իրենց կը սպասէին. սակայն Նաբոլէոն ուրիշ ճամբայ մը բռնելով՝ զանոնք խաբեց եւ չիմացուց թէ որ տեղէն գետը պիտ'որ անցնի: Անմիջապէս գետին վրայ երկու կամուրջներ շինուեցան, մէկը հետեւակ զօրաց համար իսկ միւսը ձիաւորաց ու սայլերու համար: Գեռ Նաբոլէոնին քով 40,000 զինեալ եւ կարգաւորեալ զօրք եւ 25 թնդանօթ կար. ասոնցմէ զատ, ամէն տեսակ զօրաց գնդերէն, կանանցմէ ու տղոցմէ կազմուած խառնակ եւ անղէն բազմութիւն մը, որոնք ամսոյն 26ին կէսօրուան ժամը 1ին սկսան գետն անցնիլ: Վիդկենշդայն 50,000 զօրքով նոյն ժամանակը Գաղղիացւոց վրայ յարձակեցաւ, սակայն Վիդգոթ զօրապետն իր 6000 զօրքովը քաջութեամբ անոր դէմ դրաւ. նոյնպէս Նէյ սպարապետն 8000 հոգով 2իշակովին 27,000 զօրացը հետ զարնուեցաւ եւ զանիկայ մինչեւ Սդախովա ետ մղեց: Մէկ կողմանէ աս պատերազմները մղուած ժամանակ, փախստական Գաղղիացւոց խառնակ բազմութիւնը կամրջէն անցնելու կը փութար եւ մեծ խռովութիւն եւ աղմուկ կը հանէր. ամէն մէկը կ'ուզէր իր ընկերէն յառաջ դիմաց անցնիլ. ասոր համար իրար կը հրէին կը մղէին, զօրաւորը զտկարը գետին կը զարնէր եւ անոր վրայ կոխելով յառաջ կ'երթար: Աս խառնակութեան ժամանակ սայլերու եւ ձիաւորաց կամուրջը կործանելով՝ շիտթութիւնն աւելի եւս սաստկացաւ: Թնդանօթներն ու ձիաւոր զօրքը դարձան եկան հետեւակաց կամուրջն եւ իրենց ձիերովն ու սայլերովն խեղճ զինուորաց վրայէն կոխելով յառաջ կ'երթային: Հազարաւոր մարդիկ անիւներուն եւ ձիոց սմբակներուն տակ ծմլուեցան. շատերն ալ գետ թափուելով՝ ալեաց մէջ իրենց կեանքը կորսնցուցին. մէկ կողմանէ ալ Ռուսաց թնդանօթի գնդերը խիտ առ խիտ ժողովուած բազմութեան մէջ կը թափուէին ու մեծ կոտորած կ'ընէին: Ահագին մարիկ մ'ալ որ նոյն ժամանակն ելաւ, աս աղէտալի հանդէսն ամբողջացուց:

Մինչեւ ամսոյն 29ին առտուն աս կերպով շարունակեց ան աղէտալի ու մահաբեր անցքը. սակայն նոյն օրը Ռուսք գաղղիական բանակին այնչափ մօտեցած էին որ հարկ եղաւ կամուրջները փլցընել. որոնք որ դեռ դիմացի կողմը մնացած էին, 35,000էն աւելի, թշնամեղն ձեռքը գերի ինկան: Կ'ըսեն թէ վրէժխնդրութեան հոգով լեցուած Ռուսք աս ողորմելի

գերիները բոլորովին մերկացուցին եւ այնպէս թող տուին. քանի մը ժամ ետքն անոնց ամէնն ալ ցրտէն սառելով դիակնացան: Որոնք որ ալ կէս սառած Պերեցինայի սառուցին վրայէն դիմաց անցնիլ ուզեցին, գետին մէջ թօթափելով խղզուեցան: Նոյն տեղը Ռուսաց ձեռքն անցան նաեւ Մոսկաւէն առնուած աւարներուն մնացորդը:

Նոյն օր Նաբոլէոն նոյն օրը (29ին) Պերեցինային եղերքէն ճամբայ ելաւ, ամէն կարգ եւ հպատակութիւն բոլորովին ջնջուած էր. նախընթաց օրը դեռ իր քովը 20,000 զէնք կրող կարգաւորեալ զինուորներ ունէր, բայց նոյն ժամանակը 50—60,000 խաժամուժ ամբոխին մէջ հաղիւ 2—3000 գործածական զօրք մնացած էին: Ալ աս ողորմելի բանակին մէջ մնալն աւելորդ համարելով՝ Նաբոլէոն Գեկտեմբերի 5ին զօրաց հրամանատարութիւնը Միւրային տուաւ եւ քանի մ'ընկերով դէպ ի Փարիզ ճամբայ ելաւ ուր Գեկտեմբերի 18ին գիշերն հասաւ: Ինչպէս երբեմն քսերքսէս մէկ նաւով մը, այնպէս հիմայ Նաբոլէոն պզտիկ կառքով մը փախաւ եկաւ իր երկիրն: Իրմէ յառաջ Գաղղիա խրկեց իր արշաւանաց ծանուցագիրն՝ որուն մէջ պատահած դէպքերը վերի վերոյ կը պատմէր: Ինքը բանակէն հեռանալուն պէս միւս զօրապետներն ալ իր օրինակին հետեւեցան: Անկէ ետքը Գաղղիական բանակին մնացորդը բոլորովին քայքայեցաւ. եւ մէկ կողմանէ ցուրտն՝ որ նորէն սաստկանալու սկսած էր, միւս կողմանէ ալ Գողգոթներն անդադար անոնց մէջ կ'ոտորած կ'ընէին. միայն 4 օրուան մէջ Գէօնիկսպերկէն նոր եկած 10,000 զօրաց գնդէն 7000 հոգի ջարդուեցան: Վերջապէս փախստականաց մնացորդը Գեկտեմբերի 14ին հասաւ Գովնայ, ուր Գողգոթներու Ազամանը (հրամանատար) Բլադով զանոնք զարնելով՝ նաեւ վերջին թնդանօթը, պատերազմի ստակին արկղը (5 միլիոն Փրանքով) եւ ուրիշ ամէն բան ձեռքերէն առաւ:

Միւս Բրուսիայի Եորգ զօրապետն՝ որ Գաղղիացւոց հետ ահամայ միացած՝ եւ Մագտոնալի հրամանին տակ Ռիկա քաղաքը պաշարած էր, Վիդկենշդայն իշխանին աս քաղաքն աղատելէն ետքը (նոյեմբեր 19) անոնցմէ բաժնուած եւ Բրուսիական երկիրները քաջուած էր: Նոյնպէս Շվարցենպերկ Աւստրիացւոց զօրապետն իր 30,000 զօրքովը 2իշակով զօրապետին հետ քանի մը փոքր պատերազմներ ընէլէն ետքը Պուկ գետն անցած եւ Աւստրիա քաջուած էր եւ այնպէս Գեկտեմբերի 16ին Ռուսաստանի մէջ ամենեւին թշնամի մը չմնաց: Նաբոլէոնին 500,000 զօրքէն՝ որոնք 6 ամիս յառաջ նուազարանաց ձայնով՝ Նիէմէն գետն անցած եւ Ռուսաստան մտած էին, հաղիւ 20,000 հոգի ըստ մեծի մասին խեղ եւ կէս սառած զինուորներ նորէն Գեկտեմբերի հողը տեսան, ի բաց առեալ Աւստրիացւոց եւ Բրուսիացւոց գնդերն՝ որոնք քիչ փնասով իրենց հայրենիքը դարձած էին:

ՃԵՆՔՍՏԵՆ

ԵՒ ԻՐ ԲՆԵԿՆԵՐ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ղենաց աշխարհը գրեթէ երկրիս ամենէն յառաջ ծաղկելու սկսած մասն է. դեռ Եւրոպայ բիրտ սրտորդաց ընդհարան եղած ժամանակն, հոս գիրք, տպագրութեան արուեստը, վառօդն եւ ուրիշ անհամար ասոնց նման օգտակար գիտեր հնարուած եւ տեսակ տեսակ գիտութիւններ ծանօթ էին: Ասկէ զատ ճենաստան աշխարհը աւանդէն մեծ կայսրութիւնն է. իր մէջն այնչափ միլիոն ժողովուրդ կը բովանդակէ որչափ որ տարին օրեր ունի: Մարդաշատ քաղաքներ, անհամար գեղեր, գեղեցիկ ճամբաներ եւ ընդարձակ ջրանցքներ երկրին ամէն կողմը կը ծածկեն, եւ երթեւեկութեան ու ներքին վաճառականութեան մեծ դիւրութիւն կու տան: Սակայն առ ընդարձակ եւ բազմամարդ աշխարհը մինչեւ հիմայ Եւրոպացոց շատ քիչ ծանօթ եղած էր իր կառավարութեան կերպին համար որ օտարականաց բոլորովին կարգելու երկրին ներսի կողմերն երթալ, եւ հազու քանի մը նաւահանգիստներ օտար վաճառականաց համար բաց են: Աւերջին ժամանակներս զանազան առիթներով կարելի եղաւ առ հանճարեղ ազգին քաղաքականութեան, սովորութեանց եւ երկրին հանգամանաց վրայ աւելի տեղեկութիւններ առնուլ՝ որոնք մեզի համար շատ զարմանալի եւ հետաքրքրական են իրենց նորութեան եւ մեր սովորութեան բոլորովին անմասն ըլլալուն համար:

Ամէն բանէ յառաջ մեր մտադրութիւնը գրգռողը ճենաց քաղաքներուն ձեւն եւ ներքին հանգամանքն է Եւրոպայ մի միայն լոնտոն եւ Փարիզ ունի, բայց ճենաստան տասնէն աւելի քաղաքներ կը բովանդակէ, որոնք իրենց ընդարձակութեամբն ու մարդաշատութեամբն առ հակադրական քաղաքներուն հետ կրնան մրցիլ. նաեւ գեղեցիկութեան կողմանէ ալ անոնցմէ վար չեն մնար թէպէտ եւ առ գեղեցիկութիւնն Եւրոպականէն բոլորովին տարբեր է: Ճենաց ամէն քաղաքները պարսպով մը պատած են, որոնք անհամար աշտարակներ ունին. պողոտաները լայն, շիտակ եւ միայնակ տներով պատած են. սակայն միայն խանութները փողոցին վրայ կը տեսնուին. իսկ միւս շէնքերուն միայն յարկերը կ'երեւան, վասն զի շէնքերը պատով մը փողոցէն կը բաժնուին: Շատ փողոցներու մէջ ծառեր տնկուած են եւ երկու ճամբաներուն իրար կտրած տեղը փայտէ կամարներ կը գտնուին որոնք արդիւնաւոր քաղաքացոյ մը պատուոյն համար շինուած են: Պողոտաներուն մէջ երթեւեկող անհամար բազմութեան վրայ կը հսկեն բազմութիւն ոստիկաններ, որոնք իրենց երկայն խորազանովը խռովութեանց կամ անկարգութեանց առջեւ կ'առնուն: Գիշերները շատ փողոցներ շղթաներով կը դոցուին:

Նոր տեղեկութիւնները կը ցուցնեն թէ վերջին ժամանակներս ճենաստան իր առաջին պայծառութիւնը շատ կորսնցուցած է: Շատ քաղաքներ որոնք քանի մը դար յառաջ հակադրական ընդարձակութիւն մ'ունէին, հիմայ հազիւ իրենց ընդարձակութեան մէկ մասը պահած են: Նանգին քաղաքին շրջապատն յառաջագոյն ձիւստ մը հազիւ 24 ժամու մէջ կրնար դառնալ, իսկ հիմայ 12 ժամու մէջ կը դառնայ. իր երեք մասին երկուքն աւերակ եղած են, եւ հին պալատներուն ու մեծամեծ շէնքերուն վրայ հիմայ վարուցան կ'ընեն. ի վերայ այս ամենայնի դեռ մէկ միլիոնէն

աւելի բնակիչ ունի եւ ճենական քաղաքաց ամենէն մեծերէն մէկն է: Շատ նշանաւոր եւ հրաշակերտ էր առ քաղաքին յախճապակեայ աշտարակն՝ որ Քրիստոսի 1411 թուականին շինուեցաւ. իր բարձրութիւնը 200 ոտնաչափ էր եւ 9 դասիկոն ունէր: Ասոր մէկ մասն 1853ին ապստամբներէն կործանեցաւ: Քաղքին բոլորաթիւը 40 ոտք բարձր եւ 17 ոտք լայն պատով շրջապատած է եւ 10 փառաւոր դռներ ունի: Նանգին ճենաց գիտուններուն եւ հարուստներուն բնակութեան տեղն ըլլալով՝ իր գեղեցիկութիւնն ու փառաւորութիւնն արտաբոյ կարգի է, մանաւանդ տիկնանց մէջ՝ որոնք կ'աթի գունով գեղեցիկ պատմուճան մը կը հագնին եւ գլուխին ադամանդներով եւ ուրիշ ծանրագին քարերով զարդարուած վարդակալ մը կը կապեն:

Նանգինէն շատ աւելի փառաւոր եւ հոկայագործ է Փեգինի ճենաստանի կայսերանիստ քաղաքն, որ երկու իւրարմէ բոլորովին զատուած մաս կը բաժնուի. հիւսիսային կողմինը կը կոչուի Գահու կամ Մանճուի (Թաթարաց) քաղաք իսկ հարաւայինը ճենաց քաղաք. իր տարածութիւնն 9 քառակուսի մղն է եւ 12 արուարձաններ ունի: Քաղքին երկու մասերն ալ 40 ոտնաչափ լայն եւ 20 ոտնաչափ հաստ կարմիր աղիւններով շինուած պարիսպներ կը պատեն: Մանճուի քաղքէն 9 դռներով ճենաց քաղաքը կ'երթցուի եւ ասկէ 7 դռներ արուարձանները կը տանին: Տասնուվեց զլիսաւոր դռներուն վրայ բարձրաբերձ ինյարիկեան աշտարակներ շինուած են պահապան զօրաց համար որոնք քաղքին կատարեալ զինուորական կերպարանք մը կու տան: Ամէն մէկ դռան առջեւ մէկմէկ կըրթութեան հրապարակներ կան եւ քաղքին բոլորաթիւը լայն սալաքարով պողոտայ մը շինուած է:

Քաղքէն ներս մոյցուելուն պէս օտարական ճամբորդին աչքին առջեւ զարմանալի տեսարան մը կը բացուի. արեգական ճառագայթները տանց յարկերուն արծնած կղմինարներուն զարնելով՝ սաստիկ կը փայլին եւ լուսաւարութիւնն աւելի եւս կը սաստկացնեն. հասարակ քաղաքացոց յարկերը գորշ կղմինարով ծածկած են, տէրութեան պաշտօնատէրներունը կանանչ իսկ կայսերական շէնքերը գեղին: Նրբափառները (նեղ ճամբայ) սալաքար չունին. զլիսաւոր պողոտաներն 130 ոտք լայն են իսկ Մշանջենաւոր խաղաղութեան պողոտան 190 ոտք: Ասոնց մէջ խիտ առ խիտ իրարու քով անհամար խանութներ կը տեսնուին, եւ ժողովրդեան անհամար բազմութիւն մը կը վիտայ: Աս պողոտաներուն մէջտեղն 3 ոտնաչափ բարձր հողակոյտ կամ թումբ մը կը գտնուի, վրայի կողմը շիտակ եւ երկու կողմերը կարգաւ խանութներ շինուած, որոնց վրայ միայն հետի քալողներն եւ պղտիկ սայլակներ կ'անցնին: Եթէ կայսրը քաղաք ելլել ուզէ, առ հողակոյտներուն քովը խանութները բոլորովին կը վերցուին եւ գետինը դեղին աւազ կը ցնուի:

Որովհետեւ Փեգինի հրապարակ կամ հրապարակական պարտէզ չունի, քաղքին 2 միլիոնէն աւելի բնակչաց զօռանաց տեղը փողոցներն են. ասոնց մէջ անհամար կառքեր ու դեսպակներ անդադար կ'երթեւեկեն, ամէն կողմանէ ականջ պատուող երաժշտութիւն մը կը հնչէ, կատակերգուներն իրենց խաղերը կը կատարեն, մանտաւրիներն իրենց բազմաթիւ ոպատարներովը կը պտրտին եւ ոստիկանաց խորազանները բազմութեան մէջ անդադար կը ձայնին եւ զլուխներն ու կռնակները կը շօշափեն: Արդ մը փերեզակներ իրենց վաճառքն անցորդաց կը մատուցանեն,

ուրիշ կողմ մը կօշկակարներն ու դերձակները գործք կը փնտռեն, տեղ մը թէյ ավաճառներ իրենց անուշահոտ բժ պեղին կը վաճառեն, խոհակերներն իրենց շարժական խոհանային մէջ կերակուր կ'եփեն, վարսավիրները գլուխները կը գերծեն:

Ապսերական պալատը փեզինկին հիւսիսային կողմը Վահու քաղքին մէջ շինուած է եւ իր մեծութեամբը բոլոր երկրիս վրայ գտնուած մեծամեծ շէնքերուն առաջինը կը համարուի, սակայն շինուածն արտաքին կարգի գեղեցիկութիւն մը չունի, այլ բազմաթիւ միայրակ տներու, տաճարներու, պաշտօնարաններու, պարտեզներու եւ հրապարակներու կոյտ մըն է: Շէնքին խցերը գոյնգոյն նկարներ եւ հարուստ ոսկեզօծութիւն կը զարդարեն: Հարաւային դռնէն անցնելով՝ որուն միջին կամարէն կայսրմէ զատ ոչ ոք կրնայ անցնիլ, ընդարձակ բակ մը կը մտնուի. ուր մարմարէ գեղեցիկ արձաններ, կամուրջներ եւ սիւնազարդ կամարներ կը զարդարեն: Աս բակին ծայրը կը բարձրանայ 110 ոտք բարձր «Խաղաղութեան գունդ», որ մասնաւոր շէնք մըն է եւ հինգ առանձին սանդուխներ ունի. ասոր մէջ կայսրը նոր տարւոյն եւ իր ծննդեան օրը պաշտօնատեսարց շնորհաւորութիւնը կ'ընդունի: Ասկէ քիչ մը հեռու կը տեսնուի «Խաղաղական կողմն երկինց», բուսած շէնքը, կայսրուհւոյն բնակարանն, որուն առջեւ ոսկեզօծ պղնձէ գեղեցկաքանդակ աշտարակ մը կը բարձրանայ եւ ներսի կողմն ոսկեզօծ անօթ մը շինուած է, որուն մէջ գիշեր ցորեկ խունկ կը վառի: Աս շէնքերէն զատ կայսերական գրատունը, տեւութեան դպրոցը, պատկերաց սրահն եւ գեղեցիկ ծաղիկներով, ծառատաններով ու հովանոցներով զարդարուած կղզիներ, պալատին մասերը կը կազմեն: Պալատին մօտերն են Երկինց տաճար ըսուած մեհտանն՝ որ 1½ ժամու շրջանակ ունի, եւ Երկրագործութեան տաճարն՝ որուն շրջապատը մէկ ժամու ճամբայ է:

Փեզինկ ասանցմէ զատ նշանաւոր շէնք մը չունի, իր աներն առհասարակ միայրակ են եւ երեք դռներ ունի, որոնց միջինը միայն մեծ հիւրերու համար կը բացուի: Գրան վրայ կախուած լսպտեր մը տանտիրոջ անունը կը բովանդակէ: Ընդունելութեան խուցը գեանայարկին վրայ է որուն ձեզւոր փայտէ սիւներ վեր կը բռնեն. թէ յարկին ծայրեր եւ թէ դռներուն վրայի կողմերը զանգակներ կախուած են՝ ճենայիք ասանց հովէն շարժելով հանած հրնշիւնէն մեծ զուարճութիւն կը զգան: Խցերուն մէջտեղն ազիւսէ վառալան մը կը գտնուի. կահկարասիքը շատ մաքուր գեղեցիկ գործուած եւ առհասարակ ջնարակած կամ ոսկեզօծած են: Պատերուն վրայ պատկերի տեղ ձերմակ կերպաններու վրայ գրուած բարոյական խօսքեր կամ առակներ կը կախուին, իսկ ձեզւունէն բազմաթիւ թղթէ լսպտերներ կախուած են: Յախճապակեայ փառաւոր ամաններ սեղաններուն ու դարաններուն վրայ կը կենան: Ասոնք են ճենայից մը տան գլխաւոր կարասիները:

Ճենայ երկիրն իր ընդարձակութեան համեմատ չափէն աւելի բազմամարդ է, աս պատճառաւ հարիւրհազարաւոր մարդիկ գետերու եւ ջրանցքներու վրայ կ'ապրին, որպէս զի իրենց բնակութեան գործածելու տեղը վարուցան ընեն: Քաղաքներու մասաւոր գետերը լողացող բնակարաններով, այսինքն լսատերու (սաւ) վրայ շինուած տներով ծածկուած են. լճերու մէջ եւ ճախճախուտ տեղեր ձկնորսաց բազմաթիւ գեղեր կը գտնուին, վասն զի ճենաստանի մէջ ջուրը աւաքէ ազատ բլլալով՝ ձկնորսներն իրենց բնա-

կարանները լսատերու վրայ կը շինեն եւ զանոնք ուզած տեղերնին կը առնին: Աս բնակութեան լսատերուն ետեւի կողմէն հասարակօրէն մէյմէկ պզտիկ լսատեր ալ կ'ապուած են որոնց վրայ կամ հող լեցուած է, տան հարկաւոր կանչեղէններ, սոխ, հազար, եւ այլն անկելու համար, եւ կամ անոռներ ու հաւնոցներ շինուած են, եւ հարիւրաւոր կարծառն խողեր ու բիւրաւոր ընտանի բազեր կը սնուցուին: Ճենայիք ամէն առտու առ բազերը ջրին մէջ կը խրկեն եւ իրիկուան սլելու կամ զանգակի ձայնով մը նորէն ետ կը կանչեն ու վար երկրնցած տանգիտով մը լսատերուն վրայ կ'առնուն: Նշանին ձայնը հնչելուն պէս գետին երեսն անհամար բազերով կը ծածկուի՝ որոնք պոռալով իրենց բնակարանը կը դիմեն: Բազանոցներուն տերերն անոնց հաւկիթներն արուեստով թխուել (թուել) կուտան, աս պատճառաւ զանոնք շատ շուտով կը բազմացնեն եւ ամէն օր աղէկ առուտուր կ'ընեն:

Ժփր ճենայիք իրենց ներքին վաճառականութիւնն ան աստիճանի յառաջ տարած են որ ուրիշ երկիր մ'անոր նմանը դժուարաւ կը գտնուի: Երկրին ամէն կողմը բազմութիւ մեծամեծ ջրանցքներ շինուած են երթեւեկութիւնը գիրապընելու համար. ամէն տեղ աղէկ ճամբաներ եւ զարմանակերտ կամուրջներ կը գտնուին: Ճենաստանի մէջ կամուրջներ կը գտնուին որոնք մէկ ժամու երկայնութիւն ունին, կամ 1000 ոտք խոր ձորերու եւ անդունդներու վրայ շինուած են: Սուէն-չէօ-Փուի հոսչակաւոր կամուրջը 250 կամարներ ունի, ծովուն մէկ ճիւղին վրայ շինուած է եւ այնչափ բարձր է որ ամենամեծ նաւերն ալ իր կամարներուն տակէն անարգել կ'անցնին: 20-կանի մօտ շինուած կամուրջը 600 ոտնաչափ երկայնութիւն ունի, եւ առանց նեցուկի Անկհոյ գետին եզերքն իրարու հետ կը կապէ, թէպէտ եւ երկու եզերքին բարձրութիւնը 600 ոտնաչափ է: Ասկէ կը տեսնուի որ նաեւ կախաղանաւոր կամուրջը ճենական գիւտ մըն է:

Մշտնահամարութեան Ապսերական ջրանցքն որ երկրիս վրայ իր նմանը չունի, որովհետեւ գետերու, կողմնական եւ գլխաւոր ջրանցքներու ահագին ցանց մը կը կազմէ, ճենաստանի երկու մեծամեծ գետերն, Գեղին գետն եւ Կապոյտ գետն իրարու հետ կը կապէ եւ փեզինկէն մինչեւ Նանգին 150 մղոն տեղ կը տարածուի: Իր լայնութիւնն ամէն տեղ հաւասար չէ. ամենէն նեղ տեղն 200 ոտք եւ ամենէն լայնը 1000 ոտք է: Աս հսկայազոր ջրանցքին շինութեան համար շատ լեռներ ձեղքուած, շատ դաշտերու մէջ մեծամեծ քարերով բարձր թմբեր շինուած են որոնք ճենական մեծագործութեան յայտնի ցոյց մը կրնան բլլալ: Անհամար կամուրջներ ջրանցքին եզերքն իրարու հետ կը կապեն. բիւրաւոր հաւեր ու նաւակներ ամէն տարի վաճառք կը կրեն: Միայն կայսրն 9900 իրեն սեպհական նաւ առնի որոնք տուրքերը ժողովելու եւ կրելու կը գործածուին եւ 200,000 նաւատի իրենց մէջ կը ծառայեն: Նաեւ աս ջրանցքին վրայ բազմաթիւ ձկնորսաց գեղեր կը գտնուին:

Ճենայ նաւերը մեր նաւերուն բոլորովին անմիան են եւ խոշոր ու անհամայն ձեւ մ'ունին: Ներսի կողմն անհամար քանդակներ կը զարդարեն եւ ջնարակով կամ ոսկով օծուած կ'ըլեն. իրենց մեծութեան համեմատ 2 կամ երեք կայմ ունին, սակայն առագաստները կտուէ չեն այլ հնդկեղէն գէ, եւ այնպէս շինուած են որ հովահարի (եփաղէ) պէս կը բացուին կը գոցուին. աս պատճառաւ շատ դժուարաւ կը

կառավարութիւն: Նաեւ երան դրոյի կողմերը կ'պատճաթով (ֆալսիֆ) չեն ծեփեր այլ պարզ խէփով: Խարիսխները փայտէ են եւ միայն անոնց ճանկերն երկաթապատ: Ամէն մէկ նաւ իր մեծութեան համեմատ 6 մինչեւ 15 խցեր կը բաժնուի: ղեկին քովը մասնաւոր խոց մը կայ ծովու շատ տուածոյն համար, որուն՝ այլեւս թեւեւ ժամանակ ոսկէ-գոծ թղթի շերտեր կ'ընծայուի:

Որովհետեւ ճենացիք իրենց նաւերը նաեւ իբրեւ տուն կամ բնակարան կը գործածեն, առոր համար անոնց ձեւերն ալ մէջի բնակչաց համեմատ իրարմէ շատ կը տարբերին: Մասնաւոր ձեւ մ'ունին ձկնորսաց եւ լուսարարաց նաւակներն՝ որոնք լաթէ ծածկ մ'ունին եւ երկու ծայրերնին շէտտի կարուած է, այնպէս որ խեղճն ու յուռը չիկրնար զանազանուիլ: Հարուստներուն նաւերը մեծ ու փառաւոր են, իրենց շրջանակը բաղրիք (ֆարմաէլէֆ) մը կը պատէ, եւ մէջտեղը շատ խցեր կը գտնուին: Նաեւ միայն յարկով ծածկուած է: ամէն կողմ ընծանակներով ծաղիկներ կամ պղտիկ ծառեր եւ պատաղիճ տնկեր կը զարդարեն: Նոյնպէս խցերը շատ փառաւոր ու գեղեցիկ կարասիքով եւ հազարազեւտ բաներով զարդարուած են: Աս նաւերուն ետեւը կը գտնուին կանանց նաւակներն՝ որոնց երկու ծայրերը բութ են: Գլխի կողմը կին մը կը ղեկավարէ, իսկ ծայրն ուրիշ կին մը կը թիափարէ: Նաւակին վրայ ձգուած սրահակ (բէնթէ) մը մէջի բնակիչներն արեւէն կը պահպանեն: Ամէն տեղէն աւելի ջրի վրայ բնակութիւն Գանդոն քաղքին առջեւ կը գտնուի, ուր 200,000 հոգի 10,000էն աւելի նաւերու վրայ իրենց բնակարանները շինած են: Աս լուսարար շէնքերը միօրինակ մեծութիւն ունին եւ երկու կարգ շարուած՝ մէջտեղը լայն ջրանցք մը թող տուած են նաւակաց երթեւեկութեան համար: Իսկ իրենց առջեւի կողմը շիտակ ու նեղ ծամբայ մը ձեւացած է մարդկան անցուղարձի համար: Ջրեղէն արուարձանին խանութներն ալ նոյնպէս նաւակներու մէջ կը գտնուին՝ որոնք անդադար երթեւեկելով՝ իրենց վաճառքը կը ծախեն: Կողմ կը վարսավերացի նաւակ կը տեսնուի, ուրիշ կողմ մը ծաղիկավաճառ կամ բանջարավաճառ: Անոնց մէջ կը պարտին նաեւ մանտարիներու փառաւոր եւ յաղթ նաւերն իրենց 80 թիափարներով եւ հարուստ վաճառականաց զբօսանաց ոսկեզօծ նաւերը: Շատ վեհ եւ սքանչելի երեւոյթ մը կը մտաուցանեն աս նաւաբազարները գիշեր ժամանակ իրենց անդադար շարժող լուսերով: Բիւրաւոր գոյնզգոյն լապտերներ ամէն կողմ իրենց գունազեղ լոյսը ջրոյն մէջ արձակելով՝ աս երեւութիւն աւելի եւս հաճոյ տեսք մը կու տան:

«Եթէ կը հաճիս, պատասխանեց կայսրը, տղուդ կնքահայրն ես ըլլամ»: Անապետն աս յանկարծական առաջարկութեան վրայ քիչ մը զարմացաւ, սակայն օտարականին զգեստէն եւ վարմունքէն իմանալով՝ որ անիկայ աղնուական մարդ մը պիտ'որ ըլլայ, (որովհետեւ Յովսէփ իր ծամբորդութիւնը միշտ ծպտեալ եւ ուրիշ անուամբ կ'ընէր, եւ աս պատճառաւ վանապետը զինքը չէր ճանչցած) անոր հաւանեցաւ: Երբ որ մկրտութեան ժամանակը հասաւ, ժողովրդագետն ըստ սովորութեան կնքահօր անունն հարցուց, որպէս զի մատենին մէջ գրէ: Որուն անձանօթ ծամբորդը միայն «Յովսէփ», ըսելով պատասխանեց: Երէջն ասով գոհ չեղաւ այլ նաեւ իր մակնունն ուղեց գիտնալ: «Միայն Յովսէփ բաւական չէ, կրկնեց նորէն կայսրը, ուրեմն Յովսէփ Երկրորդ»: Յովսէփ Երկրորդ, պատասխանեց ժողովրդագետը, լաւ, բայց դուք ինչ մարդ էք, գործքերնիդ, աստիճանիդ ինչ է: «Այսր», պատասխանեց նորէն անձանօթը: Արնայ իմացուիլ աս խօսքէն վանապետին զգացած այլալուծիւնը, որովհետեւ ամենեւին չէր կրնար երեւակայել որ կայսր մը յանձն առնու իր որդւոյն կնքահայր ըլլալ: Անմիջապէս անոր մօտենալով մեծարանք եւ հպատակութեամբ անոր իր շնորհակալութիւնը մատուց: Սակայն կայսրն որպէս զի շատ գիտելէն չէլէ իր սանին առատ պարգեւ մը տալով՝ անմիջապէս ծամբայ ելաւ:

Լոնտոնի Ս. Գրոց ընկերութիւնը:

Լոնտոնի մէջ 1804ին Ս. Գրոցը տարածելու համար կազմուած ընկերութիւնն, հիմնը 8332 երկրորդական ընկերութիւններ ունի: Իր հաստատութեան առաջին տարիները միայն 50 լեզուաւ Ս. Գրոցը հրատարակեց, բայց հիմնը զանկալ 150 լեզուաւ թագմանած՝ երկրիս ամէն ազգերուն մէջ կը տարածէ: Իր հաստատութեան մինչեւ հիմնը ըրած ծախքը 4 միլիոն սղեր լինի հասաւ, որով 45 միլիոն օրինակ Ս. Գրոց տպել տուաւ: ասոնցմէ 18 միլիոն Անգլիայի եւ Իռլանտայի մէջ տարածուեցան, 17 միլիոն Իւրոպայի զանազան կողմերն, 8 միլիոն Ամերիկա եւ 2 միլիոնը, Հրէից, Մահմետականաց ու կռապաշտներու մէջ: Ընկերութիւնը մօտերս մէկ միլիոն Նոր կտակարան տպել տուաւ ճենացի մէջ տարածելու համար:

Լոնտոնի մէջ փողովութեան արուեստին յառաջադիմութիւնը:

Մօտերս Լոնտոնի մէջ կին մը բաւուեցաւ՝ որ իբրեւ հրապարակական գողերու օգնական ու գողակից ծանուցուած էր: Ոստիկանութիւնն իր զգեստները քննելով, երեք կտոր թուղթ գտաւ որոնց վրայ 50էն աւելի մարդկանց անունները գրուած էին որոնց աները պիտ'որ կողոպտուէին: Ամէն մէկ տան մէջ մտնելու դիւրին կերպն, անոնց ո՛ր կողմերն ստակ կամ գողնալու նիւթ գտնուին եւ թէ ո՛ր տան մէջ պահպանուած են թէ արձակ, թղթերուն վրայ մանրամասն նշանակուած էին: Ճիշդ քննութեամբ իմացուեցաւ որ թղթին մէջ գրուած տեղեկութիւններն ստույգ են: Կաեւ նշանակուած էր թէ նոյն տներուն մօտ ոստիկանութեան զինուոր կը գտնուի կամ անոնց պատահանները փեղկ ունին թէ չէ: Տներուն մեծ մասն արդէն կողոպտուած էին:

Հսկայազոր ջերմոզի մը:

Պոսգաւէն անգղիացի ծովագետն իր բարեկամներուն ջերմոզույ (ֆաւն) մեծ հանդէս մ'ըրաւ: Ընկերոյն ամանը մեծ մարմնէ աւազան մըն էր, որուն մէջ 600 շիշ շաքարով (սուր) նոյնչափ ֆաւնաֆ, 600 շիշ Մալագայի գինի եւ 4 տակաւաչափ (8000 լիտր) տաք ջուր, 200 ծեծուած մէկահոտ ընկղղ 600 խոր շաքար եւ 2000 կիտրոնի ջուր լեցուած էր: Փառաւոր զգեստներով զարդարուած աղջիկ մը պզտիկ նաւակով մ'աս ըմպելայ լծին վրայ կը նաւարկէր եւ ձեռքի ամանով ձիւրերուն անկէ կը մատակարարէր:

ՍԱՆՔԱՆՈՒՐԷ ԵՒ ԶՈՒՍՐԺԱՆԻՔ

Յովսէփ Բ. կայսեր մէկ գործքը:

Յովսէփ Բ. Աւստրիայի կայսրն իր Գաղղիա ըրած ծամբորդութեան ժամանակ, քանի մ'ընկերներով գաղղիական իշխան մը հասաւ կառքին ձիերը փոխելու համար: Սակայն պատրաստ ձի չգտնուելով հարկ եղաւ հոն քիչ մը սպասել: Նոյն միջոցին վանապետն իրեն գալով՝ Տէր, թողութիւն ըրէք բռաւ, բոլոր ձիերս իրկած եմ բարեկամներս հոս բերելու, որովհետեւ այսօր իմ նորածին տղուս մկրտութիւնը պիտ'որ կատարենք: